

**TC.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS**

**TÜRK SİYASETİNİN YAPISAL ANALİZİ
DERSİ**

**DOĞAN AVCIOĞLU “TÜRKİYE’NİN DÜZENİ” KİTAP
İNCELEMESİ**

**ÖĞRETİM ÜYESİ:
DOÇ. DR. ATAKAN HATİPOĞLU**

HAZIRLAYAN: SEZER MEMİŞ

-İÇİNDEKİLER-

İLK SÖZ	2
GİRİŞ: Doğan Avcıoğlu'nun Teorik Çerçevesi	3
I. Türkiye'nin Düzeni Adlı Eserin İncelemesi: Birinci Kitap	5
II. Türkiye'nin Düzeni Adlı Eserin İncelemesi: İkinci Kitap	10
III. Eserin Değerlendirmesi ve Doğan Avcıoğlu Üzerine	14
IV. Kaynakça	17

DOĞAN AVCIOĞLU: TÜRKİYE’NİN DÜZENİ (DÜN-BUGÜN-YARIN)

İLK SÖZ

Doğan Avcıoğlu ile tanışmam çok anlamsız bir şekilde olmuştur. Yanlış hatırlamıyorsam 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden birkaç ay sonrasındı. İzmir’in Dikili İlçesi’nde ve sahilde olduğuma göre de 2003 yılı yaz aylarında olmalıydım. Hasan Cemal’in bir kitabı geçmişti elime; Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım. Kitapta 20’li yaşlarda bir genç ile 50’sine dayanmış orta yaşlı bir adam iç sesleri eşliğinde tartışmaya giriyordu. Genç yaptığı işleri savunurken orta yaşlı adam bunların toyluğun ifadesi olduğunu söyleyip geçmişteki yanlışlarını eleştiriyordu. Hasan Cemal’in ön planda kendi kişisel özeleştirisini yapar gibi görüldüğü bu kitap özünde; 1960’lı yıllardan 1990’lı yıllara kadar gelmiş geçmiş tüm sol, sosyalist ve Kemalist akımlarla “yüzleşiyordu.”

Kemalist, devrimci ve solcu gençlerin nasıl kandırıldığı, kendisinin de etkili bir noktada bulunduğu yayınlar yoluyla nasıl olayların çarpıtıldığı ve insanların nasıl yanlış yollara düştüğü örneklerle anlatılıyor, “kendimi yazdım” arka planıyla ne kadar devrimci ve demokrat varsa hepsi “yazılıyordu.”

Takribi 23 yaşında bir genç olarak, kitabı okuduktan sonra yazının üslubundan nefret ettiğimi, yazarın da satırlarından hareketle bir “megaloman ve döneke” olmanın ıstırabıyla hareket eden bir elit olduğunu düşündüğümü hatırlıyorum. Kitap bende tam ters bir etki yaratarak o dönemin karakterleri ve fikirleri üzerine okuma serüvenimi başlattı. Türkiye’nin demokrasi ve çağdaşlaşma tarihi üzerinde önemli kilometre taşlarını teşkil eden bu akımları ve yazarları inceleme merakını uyandırdı. Doğan Avcıoğlu ile tanışmam bu şekilde olmuştur. Bana göre; Avcıoğlu Türk Siyasal hayatının en ileri görüşlü düşünürlerinden biridir. Türkiye tarihi ile ilgili külliyatı vefatından sonra tamamlanan bu demokrat ve devrimci Türk aydınının tüm tezlerine katılmadığımı, bazılarını kökten reddettiğimi belirtmek isterim. Ancak ürettiği her kelimenin “Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım” adlı kitabın yazarından daha sahici, daha içten ve hayal değil akıl mahsulü olduğunu net olarak söyleyebilirim. Bugün 42 yaşında Doğan Avcıoğlu ve Hasan Cemal çizgileri için şunu söyleyebilirim; insanlar da hayat gibi sürekli bir ilerleme ve döngü içerisindeyler. Yaşamda daha iyiyi daha güzeli arama tutkusunu bizi biz yapan ve ilerlememize katkıda bulunan bir unsurdur. Teknolojinin, tarihin ve sosyal yapıların hızla değiştiği dönüştüğü bir dünyada bazı fikirlerin değişmesini, bazı fikirlerin gelişmesini, bazılarının ise tümünden yeni bir yapıya oturmasını normal hatta gerekli karşılamaktayım. Ancak döneçlik ve danışıklılık bence farklı bir tutumdur. Bir yazarın, geçmişte beraber bulunduğu yapıları yerden yere vurmaya adına manipüle edici ve yalan neşriyatta bulunması, zamanının ruhu içinde değerlendirmesi gereken konuları birbirine katarak farklı şekilde sunmaya çalışması bir tutum değişimi ile açıklanamaz. Bu bakımdan kitabında o zamanlar pek çok konuda kendisinin “yalan söylediğini,” “hileli yönlendirme yaptığını” belirten bir yazarın şu an söylediklerinin doğruluğunu kabul etmek için yeterli bir gerekçe bulamıyorum.

Eski milletvekili, gazeteci ve yazar Uluç Gürkan, Doğan Avcıoğlu’nu “Jön Türk geleneği ve sosyalizmi Kemalist doğrultuda birleştiren antiemperyalist bir aydın olarak” tanımlamaktadır.¹ Bu tespitin isabetli olduğu, gerek yazarın çalışmamıza konu eserinden, gerekse diğer yayınları ve özellikle Yön ’de yaptığı tahlillerin incelenmesinden anlaşılabilir.

Doğan Avcıoğlu için en güzel ifadeyi bence eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler kullanmıştır. Celil Gürkan’dan alıntıyla bölümü bitirmek isterim: “Türkiye’nin Düzeni adlı kitabı okumamış olan subayları eksik görürüm...”

¹Yön - Devrim Aydın Hareketi ve 12 Mart’a Giden Süreç” Söyleşisi-https://www.youtube.com/watch?v=3cD7uaq_b0Y

GİRİŞ:

DOĞAN AVCIOĞLU'NUN TEORİK ÇERÇEVESİ

Doğan Avcıoğlu, Türk siyasetinin 60'lı ve 70'li yıllarını çok etkilemiş bir akademisyen, gazeteci ve yazardır. 1926 yılında Bursa'da doğan Avcıoğlu, yükseköğrenimini yurtdışında tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek bir süre Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistanlık yapmış daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adına çeşitli araştırma faaliyetleri yürüterek, partinin o dönemki yayın organı sayılan Ulus gazetesinde makaleler yayınlamıştır. Ancak kendisinin asıl etkisi önce Akis adlı; özellikle DP'nin son döneminde etkili ve sert muhalefetiyle tanınan dergide yayınladığı makaleler, kendi kurduğu Yön Dergisindeki yazıları ve sonrasında yine kendi tarafından yönetilen Devrim Gazetesi'ndeki yazılarıyla olmuştur. Sayılan yayınlara 1968 yılında basılan ve çalışmamıza konu olan Türkiye'nin Düzeni adlı eseri de eklenerek Avcıoğlu'nun adeta 1960'lı ve 1970'li yıllardaki devrimci ve sol hareketleri doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu etki günümüzde de sol ve Kemalist devrimci akımlarda büyük oranda etkisini sürdürmektedir.

Doğan Avcıoğlu'nun düşünsel altyapısını, Kemalist Devrimin inşası ve ileriye taşınması ile Türkiye'ye özgü Sosyalizm koşullarının oluşturulması olarak çok kabaca ifade edebileceğimiz “Milli Demokratik Devrim” tezi oluşturmaktadır. Tam bağımsız, demokratik kalkınmacı bir ulus modeli yaratabilmek amacıyla Kemalist devrimin ileri taşınması ve nihayetinde Türkiye'ye özgü sosyalist bir toplum oluşturulması bu tezin hedefidir. Ancak elbette bu kaba anlatım tezin özünü açıklamakta yetersizdir. Aynı şekilde Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni adlı eserini de kısa bir inceleme ile tarif etmekte oldukça yetersiz kalacaktır. Bu bakımdan bu eserin incelenmesinde yazarın takip ettiği ana konu başlıklarındaki fikirleri ve ehemmiyet verdiği unsurları üzerinde durulacak ve kitabın çerçevesinde özgün nitelikteki fikirler açıklanmaya gayret edilecektir.

Türkiye'nin Düzeni adlı eser, esas itibarıyla iki kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap üç bölümden oluşmakta şu adları taşımaktadır:

Birinci Bölüm: Sanayi İhtilalini Türkiye Başlatabilirdi

İkinci Bölüm: Sömürgeye Karşı Milliyetçi Tepkiler

Üçüncü Bölüm: Devrimciliğin Sonu: Tanzimat Batıcılığına Dönüş

İkinci Kitap iki bölümden oluşmaktadır ve şu başlıklarla yer almaktadır:

Dördüncü Bölüm: İşbirlikçi Kapitalizmin Gelişmesi

Beşinci Bölüm: Kalkınmanın Yolları

Doğan Avcıoğlu'nun devrimci, tam bağımsızlıkçı ve kalkınmacı modeli görüşlerinin yayınlandığı yıllarda gördüğü ilgi kadar tepki de çekmiştir. Siyasal yaşamı boyunca “darbecilik” ve “tepeden imrecilik” suçlamalarına maruz kalmış, hakkında tahkikatlar ve soruşturmalar açılmıştır. Özellikle Avcıoğlu çevresinin o tarihlerde kullandığı “cici demokrasi, zinde kuvvetler” gibi tanımlamalar günümüzde dahi unutulmamıştır. Askerle bir ilişkinin söz konusu olduğu, TSK'nın 1960'lı yıllardan itibaren Doğan Avcıoğlu ve çevresinin fikirlerine büyük ilgi duyduğu ve bu yakın ilişki sonucu özellikle 27 Mayıs'tan sonraki süreçte devrimin sürdürülebilmesi için askeri müdahaleye ihtiyaç olduğunu ileri sürenlerle Avcıoğlu çevresinin yakın ilişki içerisinde olduğu doğrudur. Kaldı ki kendi fikirleri de ileride görebileceğimiz gibi buna yakındır. Ancak Doğan Avcıoğlu'nun teorik çerçevesini “darbecilikle” sınırlamak büyük bir yanılgi olur.

Öncelikle dönemin toplumsal yapısı dikkate alındığında askeri müdahale kavramı bugün anlaşıldığı kadar olağanüstü bir vaziyet değildir. 27 Mayıs 1960 tarihinde zaten ordu müdahalede bulunmuştur. Hatta bu müdahalenin ardından yapılan ilk seçimlerde DP'nin devamı niteliğinde sayılan AP'nin iktidar olma olasılığının ortaya çıkması üzerine tekrar müdahalenin gündeme gelmesi ancak İsmet İnönü'nün çabaları ve CHP-AP koalisyonunun kurulmasıyla mümkün olmuştur.

Diğer taraftan 1950 seçimleriyle demokratik yollarla iktidarı devretme başarısı gösteren Türk demokrasisi, ilk yıllarında oldukça liberal politikalar izleyen, ancak giderek hırçınlaşan, muhalefet üzerinde baskıyı arttırarak dikta rejimine kayan bir DP iktidarı yaşamıştır. Bu bakımdan demokratik yollarla başa gelen bir iktidarın diktaya gitmesi halinde demokrasi ve Cumhuriyetin kendisini nasıl savunacağı sorunu ortaya konmuştur. Kaldı ki bu sorunun cevabı 2020'li yıllarda dahi net olarak verilebilmiş değildir. Bu bakımdan 1960'ların Avcıoğlu hareketine tek başına darbeci denemez. Ancak askeri müdahaleye başvurmak kararında olan 9 Martçıların teorik altyapılarını Doğan Avcıoğlu fikirlerinden aldıkları doğrudur. Nitekim sonraları 9 Mart Hareketine katıldığını inkâr eden dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, müdahale yanlısı subayların kendisi ve Faruk Gürler'i lider olarak gördüklerini, Ocak 1971'de kendisine bir dosya ilettiklerini ifade ederken, dosyadaki müdahale planları ve sonraki rejim taslağı için “genellikle Doğan Avcıoğlu'nun görüşlerini yansıtıyordu” ifadesini kullanmaktadır.²

Kitap incelemesinde Avcıoğlu'nun milli kalkınma ve tam bağımsızlık ülküsü karşısında yer alan güçleri “Amerikancı ve sömürgeci” olarak tanımlamaktadır. Kendisinin çalışmalarına ilgi duyarak Kemalist bir müdahale yapmak isteyen subayları durdurmak için 9 Mart 1960 gecesi NATO eliyle “Devleti Koruma Planının” devreye sokulması, bu yaklaşımın çok da mantıksız olmadığı göstergesidir. Kaldı ki dönemin tanıklarından M. Emin Değer, bu planın bizzat Genel Kurmay Başkanı eliyle devreye sokulduğunu, kendisinin hayatından endişe ederek konutuna gittiklerinde “düşmeye ben bastım sol darbe gelecekti o yüzden bastım” dediğini iddia edecektir.³

Tarihin yaprakları içerisinde olayların gelişimi ve somut koşullar değerlendirildiğinde Doğan Avcıoğlu'nun ülkenin gidişatına yönelik endişeleri dile getiren Kemalist aydınlanmacıların teorik liderliğini yaptığı ve endişelerinde de haksız olmadığı görülmektedir. Avcıoğlu ve arkadaşlarının (ki bunlar arasında İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, Uluç Gürkan gibi yakın tarihin önemli siyasal ve akademik figürleri bulunmaktadır) en önemli tarihsel saptamaları Kemalist Devrimin altyapısının hazırlanamadığıdır.

Devrimi sürdürebilmek için öngördükleri yöntem tartışmalı olsa da ilerleyen zaman ve süreçler, bu saptamaları doğrulamıştır. 9 Mart 1960'ta müdahale şansını kaçıran “darbeciler” 12 Mart 1960'ta yapılan darbeye tevkiye ve kovuşturmalara uğramışlardır. Ülkede, özellikle solu ezip geçen tutuklama dalgaları ve baskılar nihayetinde önce sağ-sol çatışmasını körüklemiş, sonrasında ise 12 Eylül'e kadar giden acılı süreçleri ve 24 Ocakları, 28 Şubatları, 15 Temmuzları hazırlayan bir başlangıç olmuştur.

²Muhsin Batur, Milliyet Yayınları, 1985; 215

³12 Mart Belgeseli 9. Bölüm, 32.Gün Arşivi

https://www.youtube.com/watch?v=W9yJqu1BM2U&list=PL19EshdPt3R_nBWDkdV7BjSGbJ87mc4o2&index=9

I. TÜRKİYE’NİN DÜZENİ ADLI ESERİN İNCELEMESİ: BİRİNCİ KİTAP

Çalışmanın Giriş Bölümünde de izah edildiği üzere; Doğan Avcıoğlu’nun Türkiye’nin Düzeni adlı eseri üç bölümden oluşmakta olup, birinci bölüm olan “Sanayi İhtilalini Türkiye Başlatabilirdi” başlığının anlatım şeması şu şekildedir:

Sanayi İhtilalini Türkiye Başlatabilirdi

- I. Osmanlı Toplum Düzeni
- II. Doğu Üstünlüğünden Batı Üstünlüğüne Geçiş
- III. Türkiye’de Ve Japonya’da Batılılaşma
- IV. Emperyalizmin Boyunduruğunda Türkiye
- V. Açık Pazar Türkiye’sinde Yeni Toplumsal Yapı
- VI. Birinci Bölümün Sonucu

Bu bölümde özetle; Osmanlı ekonomik ve sosyal yaşamı üzerinde durulmaktadır. Osmanlı toplumunun bazı Batılı yazarlar ve içerideki kimi oryantalistlerin iddia ettiği gibi göçebe bir halk olmadığı, Osmanlı toplum düzeninin de yine sıklıkça ifade edilen bir kavram olan Asya Tipi Üretim Tarzı’na (ATÜT) benzemediği, örnekleriyle izah edilmektedir. Osmanlı Devleti’nin genişledikçe, büyük şehirlerden oluşan ve çağının önemli ticaret yollarının tamamını ele geçirmiş, kervansaraylar ve ticarethanelerle bezeli, Akdeniz ve Karadeniz limanlarının neredeyse tamamını elinde bulunduran büyük bir ekonomi olduğundan bahsedilmiştir. Bu bakımdan Avrupa’daki serf sistemine benzer bir tımar sistemine sahip olan Osmanlı, “prekapitalist” bir rejim olarak adlandırılmıştır.

Hal böyleyken, yazar neden Osmanlı kapitalist sisteme geçemedi sorusunu sormakta ve yanıtını yine Batı’da değişen ekonomik dengelerde bulmaktadır. Yenidünyanın bulunması, Hindistan ve Çin’e giden yeni ticaret yollarının keşfedilmesi, Yerli halkların müthiş ve kanlı biçimde sömürülmesiyle, Avrupa’da önemli ölçüde sermaye birikimi oluşmasına sebep olmuştur. Bu birikim geleneksel sınıfların yanında yeni bir sınıfın da (burjuvazi) doğuşuna öncülük etmiş ve Batıda hızlı bir sosyo-ekonomik dönüşüm yaşanmıştır.

Nihayetinde Osmanlı prekapitalist sistemi, bu yeni gelişmelerle başa çıkamayıp çökmüştür. Toprak sisteminin bozulması, celali isyanları gibi büyük bir buhranı doğurmuş ve ekonomideki çöküntü orduyu da etkileyerek devletin hızla kapitalistleşen Batının karşısında giderek zayıf düştüğü savunulmuştur. Burada, Avcıoğlu “Deniz üstünlüğünü sağlama çabaları, daha Kanuni zamanında başarısız kalmıştır. Fetihler verimli olmaktan çıkmıştır”⁴ şeklinde bir açıklama yaparak, bir bakıma duraklamanın coğrafi keşifler dışında da sebepleri olduğunu itiraf etmektedir.

Avrupa’nın profesyonel orduları karşısında zayıf düşen Osmanlının, giderek hem ekonomik hem de siyasal olarak Batı’nın sömürgesi durumuna gelmesinin doruk noktası olarak 1848 Ticaret Antlaşmasını gösterir. Bu tarihten itibaren devleti yıkıma götürecek ve sosyal yapıyı bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozan yıkım başlamıştır.

Yazar bu bölümde, Almanya, ABD, Yeni Zelanda ve Japonya gibi ülkelerin kalkınmalarından bahsetmiştir. Burada özellikle Japonya örneği ilginçtir. Yazara göre; “Japonya, öteki Avrupa dışı ülkelerin kaderinden kurtulmuştur. Çünkü Japonya, Batı kapitalizmi tarafından sömürge ya da yarı sömürge haline getirilmekten kurtulabilen tek Avrupa dışı ülkedir. Japonya’nın fakirliği işe yaramıştır. Fakirlik, bu ülkeyi Batı iştahından korumuştur”⁵

⁴ D. Avcıoğlu, Tekin Yayınevi, 1968: 58

⁵ D. Avcıoğlu, Tekin Yayınevi, 1968: 94

Avcioğlu'na göre 1838 Antlaşması, serbest ticaret şartlarını hazırlamıştı. Tanzimat ise, Batı kapitalizmi yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirecektir. Şüphesiz, can ve mal güvenliğinin sağlanması, idarede ve vergi sisteminde reformlara girilmesi, ticaret, ceza vb. alanlarında yeni kanunlar hazırlanması, toprak sisteminin ıslahı vb. bağımsız kapitalist gelişme yoluna girebilseydi. Türkiye'nin de kendiliğinden el atması gereken reformlardı. Ne var ki, açık pazar şartlarında bu reformlar, esas bakımından, Batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet etmekten ve Türkiye'yi sömürgeleştirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Bu bölümde Doğan Avcioğlu özetle Osmanlı'nın geri kalmış değil, emperyalizm tarafından geri bırakılmış bir ülke olduğu iddiasındadır. Emperyalizm, her türlü bağımsız gelişme olanağını kaldırdığı içindir ki, Türkiye'ye ilerleme ve gelişme yolunu kesinlikle kapanmıştır. Japonya, bu bağımsız gelişme olanağına sahip olduğu içindir ki, sömürgeleştirilmekten kurtulabilmiş ve sınai kapitalizme geçebilmiştir. O halde, ekonomik bağımsızlık bir şeref ve haysiyet sorunu, bir duygusal milli istek değildir, kalkınmanın vazgeçilmez ön şartıdır. Bu noktadan devamla Avcioğlu Türkiye'nin Tanzimat ve diğer ıslahatlarına aydın çevrelerde atfedilen önemi de eleştirmektedir. Ona göre Tanzimat sadece Batı emperyalizminin hukuksal dayanaklarını hazırlayan bir belgedir. Bu konuda aydınlar arasında kafa karışıklığı olduğu gibi Batılılaşma mefhumu da karmaşık bir gündemdir. Batılılaşmanın ne olduğu ve nasıl gerçekleştirileceği konusundaki fikri karışıklık, genellikle Batı üstünlüğü karşısında, okumuş çevrelerin duyduğu bir aşağılık kompleksi ile beslenmektedir. Doğan Avcioğlu bu görüşleri şu temellerde biçimlendirmekte ve ortaya bir iddia koymaktadır: “Bu aşağılık kompleksi, emperyalizmin korkunç tahribatını unutturarak geri kalışımızın bütün suçunu kendi gericiliğimize yükleme eğilimindedir. Hristiyan Güney Doğu Avrupa'ya endüstrileri ve şehir hayatını Türkler getirdi. Orada çiftçiliği bile ilkel kabile köylülüğünden çıkarıp, Türkler geliştirdi.”⁶

Birinci kitabın ikinci bölümü “Sömürgeleşmeye Karşı Milliyetçi Tepkiler” adını taşımaktadır ve anlatım şeması şu biçimdedir:

Sömürgeleşmeye Karşı Milliyetçi Tepkiler

- I. Namık Kemal Vatanseverliği
- II. 1908 Hareketi
- III. Kurtuluş Savaşı'nda Milliyetçilik
- IV. Kurtuluştan Sonra
- V. Devletçilik Yılları
- VI. Tarımda Devletçilik
- VII. İkinci Bölümün Sonucu

Doğan Avcioğlu, Tanzimat Döneminden devamla büyük ümitlerle başlanan reform ve ıslahat hareketlerinden büyük ümitler beslendiğini, Avrupa'dan ülkeye olan ilgi ve sempatinin artacağı beklentisinin hayal kırıklığı ile sonuçlandığını belirtmektedir. Gerilemeye karşı ilk tepkinin doğal olarak orduda ıslahat yapmak olduğu belirtilmiştir.

Osmanlılıkta bir kast sistemi bulunmadığı ve bir köle bile devletin en yüksek mevkilerine hiçbir sınıfsal engele rastlamadan çıkabildiği için, çocukları daha ilkokul çağında benimseyen bu parasız yatılı askeri okullardan ve daha sonraları aynı nitelikteki sivil yüksekokullardan yetişenleri, daha çok, mütevazı ailelerden gelen gençler teşkil etmiştir. Burada tamamen olmasa da imkân ve şerait ölçüsünde çağdaş eğitim almayı başaran asker ve sivil bürokratların Abdülhamit ve onun düzenine yabancılaşan bir yapıyı, Berkes'in tabiriyle ikili toplumu yarattığını belirtmektedir.

⁶ D. Avcioğlu, Tekin Yayınevi, 1968: 225

İşte Jön Türk Hareketi'ni doğuran altyapı budur. Jön Türk fikriyatında iktisadi eleştiri pek az yer tutacaktır. Avrupa'nın riyakârlığına, Türkleri barbar diye suçlamalarına duygusal planda tepkiler gösterilmesine ve kapitülasyonlardan rahatsız olunmasına rağmen, Jön Türkler'in lügatinde emperyalizm kelimesi yok gibidir. En tutarlı gözükten Prens Sabahattin, aslında İngiliz hayranlığı ve bir aşağılık kompleksi yaymaktan öte bir şey yapıyor değildir. Abdullah Cevdet, daha sonra neslimizi "ıstıfaya tabi tutmak", yani kuvvetlendirmek için Avrupa ve Amerika'dan "damızlık erkek" getirilmesini isteyecek kadar, bu tip "Batıcılıkta" ileri gidecektir. Diğer yandan yazarın anlatımıyla Namık Kemal, serbest ticaret antlaşmasının aleyhindedir ama bu zamanının iyi seçilemeyeşi yüzündendir. Yoksa "Her ne işte olursa olsun, menfaat hürriyettedir. Çünkü muktaza-i tabiat hürriyettir".

Egemen düşünce, bir Anayasadan mucizeler beklemek olmuştur. Anayasa, İmparatorluğun çeşitli milletlerine eşitlik ve özgürlük getirecek, bu milletlerin İmparatorluktan kopma çabaları son bulacak ve bu büyük devrimi gözleriyle gören Avrupa, iç işlerimize müdahaleden vazgeçeceği gibi, böylece uygar toplumlar arasına katılan Türkiye'ye yardımcı olacaktır. Kurtuluşa engel Abdülhamit'tir, o halde Abdülhamit'i devirmeye çalışmalıdır. Dönmeler ve Museviler, Jön Türk hareketini desteklemektedirler. Bir rejim değişikliğinin, onlara, Rum ve Ermeni işadamlarının İstanbul'daki tekel durumunu yıkmaya fırsat vereceğini ummaktaydılar. Bu yükselen ticaret burjuvazisi, çıkarları gereği, daha çok Merkez Devletleri'ne, Almanya ve Avusturya'ya yakındı. İngiliz ve Fransızlar, Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinde genellikle Rum ve Ermenilere yaslanıyorlardı. ... Mason dernekleri aracılığıyla İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ve Selanik burjuvazisi arasında ilişkiler kurulmuştu. İşte böyle bir politik ortam ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde, 1908 Hareketi gerçekleşmiştir. ... Hareket, Anayasanın ilanı, İmparatorluğu teşkil eden çeşitli unsurların kardeşçe birleşeceği ve yabancı devlet müdahalelerinin son bulacağı kanısındadır. Hareket, yalnızca bir subay ve aydın hareketi olarak kalmamakta, ekonomik hayatta paşalar ile Rum ve Ermeni zenginlerinin kurdukları tekeli yıkmaya azimli bir ticaret burjuvazisi tarafından desteklenerek, bir toplumsal temele oturmaktaydı.

Burada İnönü'nün bazı sözlerine yer veren Avcıoğlu, ordunun aslında başlangıçta Almanya'nın istibdat destekçisi olduğu fikrinde olduğundan söz eder. Başlarında Prens Sabahattin gibi İngiliz yanlısı çeşitli muhaliflerin bulunduğu "Halaskâran" adlı bir subay grubunun, Trablusgarp Savaşı'nı vesile ederek giriştikleri baskı üzerine, önce Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, sonra İttihat ve Terakki desteğine sahip Abdülhamit'ten kalma Sadrazam Sait Paşa, iktidardan ayrılmışlardır. Almanya'yı çemberleme planı gereği gerçekleştirilen Balkan ittifakı, kaçınılmaz biçimde savaşa yol açmış ve Osmanlı Ordusu beklenmedik ağır bir yenilgiye uğramıştır. Yenilgi sonucu iktidara gelen İngiliz taraflısı Kamil Paşa Hükumetine, yenilginin ağır sonuçlarını kabullenmekten başka yapacak iş kalmamıştır. Kamil Paşa İngiliz yanlısı diye, İngiltere, Almanya'ya karşı giriştiği uzun vadeli politikasını elbette değiştirecek değildi. Bu sırada Enver, kır atına binerek, silahşörleriyle birlikte Babıali'ye yürümüş ve Kamil Paşa'nın istifasını alarak Mahmut Şevket Paşayı sadrazamlığa getirmiştir. Mahmut Şevket-Enver ittifakı ile Türkiye'de Alman nüfuzu yeniden güç kazanmıştır. Liman Von Sanders Paşa ve öteki Alman subayları, bu teşebbüs sonucu, Türk Kara Ordusu'nun fiilen kumandanlığını almak üzere Türkiye'ye gelecektir.

Donanma ise, bir İngiliz amiralinin kontrolü altındadır. Alman nüfuzunun böylece birdenbire artması, sırtlarını İngiltere'ye dayayan muhalif grupları harekete geçirmiştir. İngiliz ajanlarının desteği ile Almancı İttihat ve Terakki liderlerine ve Mahmut Şevket Paşa'ya karşı suikastlar düzenlenmiş ve Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. İç ve dış kuvvetlerin giriştikleri bu darbeler ve karşı-darbeler sonucu, İmparatorluk, bilindiği üzere, onun tarih sahnesinden silinmesine yol açacak olan Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir.

Kurtuluş Mücadelesinin başlarında Anadolu köylüsü, bitkin ümitsiz ve güvensizdir. Yüzyıllar boyu, asker diye canını, vergi diye malını vermiştir. Yeni bir savaşa zerrece hazır değildir; en büyük derdi askerlikten kurtulmaktır. Hatta bazı köylüler, askerlikten kurtulmak için, yüzyılların tepkisiyle, ya kendilerini sakatlamakta, ya dağlara kaçmaktadır. Yüzyılların ezikliği, tükenmişliği ve güvensizliğini taşıyan Anadolu köylüsü, yeni bir mücadeleyi şüpheyle karşılamaktadır. İnönü, "Orduyu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, teçhiz ediyoruz, silahlandırıyoruz, akşamüzeri hepsi gidiyorlar." Demektedir. Hamdullah Suphi'nin deyimi ile askerler, "su döker gibi kumandanlarının elleri arasında kaçıp gitmektedir".

Durumunda bir iyileşme olacağına inanmayan köylü, yüzyılların tevekkülü ile tefeci. Eşraf. Derebeyi vb. gibi doğrudan doğruya ilişkileri bulunan sömürücülerine çaresiz sığınmıştır. Onların peşinden gitmekte. Onların sözüne kulak vermekte ve vatani kurtarma çabasındaki milliyetçi subay ve aydınlara karşı güvensizlik duymaktadır. Hatta “ittihatçı gâvur” diye yürütülen yoğun propagandaların etkisi altında, birçok köylü. Milliyetçi subay ve aydınlara karşı düşmanlık beslemektedir. Anadolu köylüsünün pasifliği, güvensizliği ve geleneksel egemen sınıflara bağlılığı karşısında, bir kurtuluş savaşı nasıl yürütülebilecekti? Gereken para ve çok sayıda asker nasıl sağlanacaktı? Köylünün güvensizlikle baktığı milliyetçi subay ve aydınların dayanabilmeyi ümit edebilecekleri görünürlerdeki güç, Anadolu eşrafı, aşiret aracılığı ile sağlanabilirdi. Yalnız, eşraf bir mücadeleye hazır mıydı? Varlıklılarının her ülkede ilk tepkisi, yeni duruma uymanın yollarını aramaktır. Kurtuluş Savaşı’nda da bu böyle olmuştur.

Mustafa Kemal, Sivas’tan Ankara’ya yola çıkarken, Heyet-i Temsiliye’nin mevcut bütün parası ancak yol için 20 yumurta, 1 okka peynir ve 10 ekmek almaya yetmiştir. Otomobillerin benzinleri, Sivas Amerikan Okulu’ndan ‘hediye olarak’ sağlanmıştır. Sivas Osmanlı Bankası müdüründen, zorla bin lira ‘borç’ alınmıştır. Burada not olarak belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal alınan kaynakların kullanılmasında çok hassas bir devlet adamı olmuştur. Hayatı boyunca da bu felsefeden asla ödün vermemiştir. Yılmaz Özdil, Amerikan Okulu tarafından verilen benzinin okulun tüm ısrarlarına rağmen, hediye olarak kabul edilmediği ve tutanak tutulduğunu yazar. Hacı Derviş’in “aman paşam bunu da bu hengâmede kim soracak” dediği zaman, şu ibretlik cevabı verdiğini kaydeder: “Gün gelir, millet benden de başkasından da tek tek hesap sorar, biz bugün hesabımızı eksiksiz yazalım, millet de yarın parasının nereye harcandığını bilsin.”⁷

Yukarıda küçük bir örneği verilen Kurtuluş Mücadelesinin başlangıç şartlarının her türlü imkânsızlıklarına rağmen, Cumhuriyet Devrimi ile sonuçlanan başarısı, tüm ezilen halklara örnek teşkil edecek bir zafer olmuştur. Avcıoğlu, Türk Milli Kurtuluş Savaşı’nın özelliğini, eşraf-milliyetçi subay ve aydın işbirliği teşkil ettiğini belirtir. Bu özelliğiyle, Milli Kurtuluş Savaşımız, günümüzün birçok kurtuluş savaşından ayrılmaktadır. Savaş, eşrafa ve eşrafın bezgin köylü kitlesi üzerindeki nüfuzuna dayanarak yürütülmüş ve kazanılmıştır. Kurtuluş Savaşımızın bu özelliği, Cumhuriyetten sonraki kalkınma çabalarımızın yönünü çizmekte ağır basacaktır. Çağdaş uygarlığa geçişin vazgeçilmez ön şartı olan eski toplum düzeninin tasfiyesine girişilmeyişinin nedenini, sanırız ki, Kurtuluş Savaşımızın bu özelliğinde aramak gerekir.

Avcıoğlu kurtuluştan sonra da Atatürk için işlerin yolunda gitmediğini yazar. Ona göre; Atatürk’ün çevresindeki milliyetçi aydın kadro, vatani düşmandan kurtarma görüşünde birleşmişlerdi. Fakat bunun ötesinde herhangi bir düşünce yoktu. Kurtuluş Savaşı’nın ön planda kişileri dahi, bırakınız zaferden sonra nasıl bir toplum düzeni kurulacağı meselesini, vatanın nasıl kurtulacağı hususunda dahi anlaşılmış değillerdi. Burada Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Rauf Orbay gibi kumandanlardan örnekler verilmiştir. Diğer taraftan eşrafa ve zaferin kazanılmasıyla bir kısmı çabuk gevşeyen ve çeşitli yönlerde çekilebilen bir aydın kadroya dayanan bir hareketin, esasen güçlü bir muhalefetin bulunduğu ve kitleden hiçbir baskının gelmediği bir ortamda, onu kendi desteğinden yoksun bırakacak köklü devrimlere yönelebile olanağı pek yoktu. ... Falih Rıfkı’nın şu sözleri, Mustafa Kemal’in içinde bulunduğu ortamı iyi dile getirmektedir: “... Büyük taktikçi, bu gençlerin kendisi ile birlik kalacağını bilmekte, asıl öteki ve aykırı kalabalığı nasıl yürüteceğini hesaplamakta idi. Onlar imtiyazlandıkça Mustafa Kemal’den ayrılmayacaklar, ikbal nimetleri uğruna kanaatlerini kolayca feda edeceklerdi”.

Doğan Avcıoğlu bu bölümde Atatürk’ün İstiklal Savaşı’ndan sonra bağımsız bir ulus olarak toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma hareketine nasıl giriştiğini, nasıl devlet desteğiyle kapitalist yetiştirme yolunu denediğini, 1923-1931 arasının liberal, 1932 -1945 arasının da devletçi dönem olduğunu anlatır. Burada ekonomik olarak milli sermayemizin olmaması sebebiyle önceliklerle amaçlananlar arasında mesafe oluştuğunu, özellikle 1929 Buhranının tüm ülkeyi doğal olarak etkilediğini de not düşer. Bu arada Lozan Antlaşması gereğince; 1929 yılına kadar gümrüklerimize egemen olmadığımızı, ilk beş yıllık planın 1933-1937 arasında uygulandığını, tarımda ilk kalkınma denemelerinin 1923-1929 arasında olduğunu, bu

⁷ Y. Özdil, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018; 78

dönemde Türkiye'ye 3000 traktörün girdiğini, asıl köy kalkınma hareketine ise 1937'de başlanıldığını yazar. Köy Enstitüleri'nin kurulduğunu, 1945'de Toprak Reformu kanununun çıkarıldığını, toprak ağalarının bu kanunun çıkarılmasını nasıl engellendiğini, 1948'de de Köy Enstitüleri'nin beyni olan "Yüksek Köy Enstitüleri'nin" nasıl kapatıldığını; özetle 1946'da çok partili hayata girilmesiyle, Cumhuriyetle başlayan devrimciliğin nasıl sona erdiğini, yeniden 1839 Tanzimatçılığına döndüğünü ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Avcıoğlu bölümü şu notlarla sonlandırır: "Milliyetçi - devrimci hareketin, kitlelerin gücünü seferber ederek tutucu güçler çemberini kırması ve Atatürk'ün çağdaş uygarlık davasını başarıya ulaştırması bugün mümkündür. Fakat dünün Türkiye'sinde bu şartlar yoktu. Milliyetçi - devrimci kadronun başarıları ve başarısızlıkları, bu ters şartlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Konuya bu tarihi şartlar çerçevesinde bakınca, Atatürk ve İnönü'nün liderliğindeki milliyetçi - devrimci hareketin, bu incelemede pek az yer verdiğimiz büyük işleri başardıklarını kabul etmek gerekecektir."⁸

Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" adlı eserinin, ilk kitabının üçüncü ve son bölümünün anlatım planı şu şekildedir:

Devrimciliğin Sonu, Tanzimat Batıcılığına Dönüş

- I - Sınıflar Açısından Çok Partili Düzen
- II - Türkiye'deki Amerika
- III - İşbirlikçi Kapitalizm Ve İrtica

Doğan Avcıoğlu, cumhuriyet sonrası ilk liberalleşme işaretlerini, ironik biçimde Toprak Kanunu'nda bulur. Gerçekten de Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes, ilk defa adını bu kanunun kabulü konusundaki görüşmelerde yaptığı hararetli konuşma ile duyuracaktır. Büyük arazi sahiplerinin güçlü direnmesiyle karşılaşan Toprak Kanunu, 11 Haziran 1945 günü kabul edilmiştir. Bundan birkaç gün önce, bu kanuna şiddetle muhalefet eden Menderes ve Koraltan ile birlikte Bayar ve Köprülü, CHP Grubuna dörtlü bir karar vererek, Demokrat Partinin kuruluşuna yol açan hareketi başlatacaklardır.

7 Ocak 1946'da, Demokrat Partinin kurulmasıyla çok partili hayat dönemine girilmiştir. Hiç şüphesiz, dış konjonktür, bir yandan muhaliflerin cesaretini arttırırken, iktidarı da liberalleşmeye teşvik etmiştir. İnönü, 1945'ten sonra, Atatürk'ün bitiremediği bu eserini tamamlamış olmaktadır. Gerçekten İnönü, bir Milli Şef'ten beklenmeyecek olağanüstü bir intibak gücü ile çok partili hayatı kurma ve yaşatma yolunda çaba göstermiştir. Daha Ekim 1946'da "Türk milletine iki eser bırakacağım, biri köy okulları (enstitüleri) öteki çok partili hayat" demiştir. Bununla birlikte, çok partili hayata geçişte iç baskıların büyük bir payı olsa gerektir. Savaş yıllarının sıkıntıları ve bürokrasinin sert davranışları, sivil-asker ilerici aydınlardan, Toprak Kanunu'ndan ürken çiftlik ağalarına kadar yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Toprak reformunu gerçekleştiremeyen, bağımlı ticari yapıyı değiştiremeyen ve siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla sağlam temeller üzerine oturtamayan milliyetçi-devrimcilerin kendi politikalarıyla güçlendirdikleri bu tutucu sınıflar, çok partili hayatla ön plana çıkmışlar ve milliyetçi-devrimcileri etkisiz kılmışlardır.

Avcıoğlu'nun 1945 yılını milat olarak koymasının sebebi, İkinci Dünya Savaşı boyunca Kurtuluş Savaşı liderlerinin savaşa girmemek için ne kadar çaba gösterdikleri, büyük devletlerin arasında kalmamak adına Almanya, İngiltere ve Rusya arasında mekik dokudukları, ancak buna rağmen bir yandan ülkede başlayan buğday kıtlığına karşı dış ülkelerden yardım gelmesi gibi sebeplerden, diğer taraftan da savaş sonrası Rusya'nın istekleri karşısında yalnızlık psikolojisi içerisinde bulunmalarından dolayı, bu dönemi anlayışla karşıladığı intibayı uyanmaktadır.

Bu bakımdan yazar, hem ekonomik yardımların fakir ülkeye oldukça "tatlı" görünmesi, hem de Atatürkçü dış politikanın terkedilerek SSCB karşısında Batı yanında saf tutulması arzusuyla işbirlikçiliğe yöneliş olduğunu savunmaktadır. Bu yılları devletçiliğin tasfiye yılları olarak görür ve DP iktidarı ile birlikte doğrudan ABD işbirlikçiliğinin geliştiğini belirtmektedir. Gerçekten de bu yıllarda ABD etkisi ülkede tüm

⁸D. Avcıoğlu, Tekin Yayinevi, 1968: 510-511

yönleriyle hissedilmektedir. Özellikle Kore Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, Amerikalı strateji uzmanları Batı Avrupa'ya da bir Sovyet saldırısı olduğu takdirde, Doğu Akdeniz'i, bu arada Türkiye'yi bir karşı saldırı alanı gibi kullanmak gereğini duymuşlar, bunun için de Türk topraklarında askeri üsler kurulmasını kaçınılmaz bulmaya başlamışlardır. ABD'nin bu yüzden yaptığı baskılar üzerinedir ki, İngiltere sonunda Türkiye'nin NATO'ya alınmasına razı olmak zorunda kalmış, fakat bu kararını açıklamadan önce, NATO'ya girişin bedeli olarak, DP iktidarından Orta Doğu ile ilgilenmek sözünü koparmıştır. Menderes iktidarı, Orta Doğuda, İngiltere'nin uygun gördüğü görevini; Suriye ve Irak'ın çürümüş iç rejimlerini silah zoruyla yaşatmaya ve Lübnan'a asker göndermeye kalkışacak kadar büyük bir heyecan içinde yerine getirmiştir. 1958 yılında Irak'ta Nuri Sait düşürülünce, Menderes iktidarı silahlı müdahale heveslerine kapılmıştır. Elbette bu mümkün olmamıştır. Yardımların kesilmesiyle başlayan ekonomik buhran ve siyasal istibdat ülkeyi sarınca DP – ABD ilişkileri de çözülmüştür. Nihayet Menderes, soğuk savaşın şiddetli günlerinde, Amerika'nın vermediğini Sovyetlerden alma, hiç değilse bunu bir koz olarak kullanma hevesine kapılmış ve Moskova'ya gideceğini açıklamıştır. Bu, Menderes'in sonu olmuştur.

II. TÜRKİYE'NİN DÜZENİ ADLI ESERİN İNCELEMESİ: İKİNCİ KİTAP

Doğan Avcıoğlu'nun eserinin ikinci kitabı iki bölümden oluşmaktadır ve şu başlıklarla yer almaktadır:

Dördüncü Bölüm: İşbirlikçi Kapitalizmin Gelişmesi

Beşinci Bölüm: Kalkınmanın Yolları

İşbirlikçi Kapitalizmin Gelişmesi başlıklı dördüncü bölümün anlatım şeması şu şekildedir:

- I. - Tarımda Kapitalist Gelişmeler
- II.- Tarım Dışında Kapitalist Gelişmeler
- III. - Planlı Dönemde Kapitalizm
- IV. - 1838 Ticaret Anlaşmasından Ortak Pazara
- V. - Dördüncü Bölümün Sonucu

Avcıoğlu'na göre Türkiye'de kapitalist gelişmeler, Amerikan yardımıyla birlikte, 1948'den ve özellikle 1950'den sonra hızlanmaya başlamıştır. Makineli tarım ve artan ihracat olanakları, devletin cömert desteğiyle birleşince tarımda bir kapitalist sınıf ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bu kapitalist çiftçiler, eski çağ zihniyetinden henüz kurtulabilmiş değillerdir. Tarım işçilerine ve azalan sayıda ortakçılara karşı davranışları hala ağalık mantığıylaadır. Çiftliklerini birçok halde kâhya eliyle işletmeyi tercih etmekte, kendileri çiftlik gelirlerini büyük şehirlerde, kompradorların lüks tüketimiyle yarış edercesine tüketmektedirler. Tarım yatırımlarının büyük kısmı devlete düşmektedir. Geçim zorlukları ve “lüks” tüketim dolayısıyla köylünün ortan borçlanması tefeciliğin gelişen bir faaliyet olarak yaşamasını sağlamaktadır.

Prekapitalist ve kapitalist sektörleri ile tarım düzenine egemen olan bu sınıflar, çoğunluğu ile parazit ve bütünüyle geri ve israfçı bir toplumsal grup teşkil etmektedir. Toprak reformu söylentileri ve sol akımların güçlenmesi, bu sınıfları kenetlemiş ve mevcut durumun korunması için, kapitalist çiftçilerin liderliğinde mücadeleye itmiştir. Bu da örgütlenmiş hayli güçlü bir tarım grubu yaratmıştır.

Diğer taraftan, yazar ithalatçı-sanayici işbirliğini anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Tarım dışında, ihracatçılar genellikle tarım sektörünü dış firmalara bağlayan araçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların büyük kısmı, gerçek olmaktan çok, Cumhuriyet'ten önceki yıllarda olduğu gibi, yabancı firmaların komisyoncusu durumundadır.”⁹

Yazar böylece tarım, sanayi ve ticarette işbirlikçi kompradorların nasıl yaratıldığını ve siyasal düzen ile diğer kamu mekanizmalarının bu işbirliğini sağlam bir zeminde tutmak üzere nasıl düzenlendiğini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır.

Başta ABD, Türkiye'ye borç veren gelişmiş kapitalist ülkeler ve şirketleri, mevcut durumun savunucusu olan bu koalisyonun kudretli müttetikleridir. Koalisyon için de ABD dış yardımlar ve yabancı sermaye ortaklıkları yoluyla bir zenginleşme kaynağı olduğu kadar, devrimci yönelişlere karşı bir güvenlik sigortasıdır. Statükonun korunmasını amaç edinen böyle bir ittifak, ABD yörüngesindeki bütün azgelişmiş ülkelerde kurulmuştur.

Avcıoğlu bu gelişmelere karşın ve belki de onun doğal bir sonucu olarak ilerici güçlerin de kuvvetlendiği sonucuna varmıştır. İktidardaki tutucular koalisyonu, durumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, kapitalist gelişmeler tutuculuğa karşı güçlerin kuvvetlenmesine yol açmakta olduğunu savunmuştur. İşçi sınıfı sayıca çoğalmaktadır. Ve bilinçlenmektedir. Tarım alanına kapitalizmin girmesi de yazara göre ırgatları bilinçlendirmekte ve çoğaltmaktadır. Avcıoğlu Türkiye'nin artık köylünün kapalı üretim şartlarında ağalara sığındığı, işçinin pek cılız olduğu statik Türkiye olmadığını savunur. Kapitalizm, ona karşıt güçleri de harekete geçirmiştir. Düzen değişikliği ihtiyacını duymaya başlayan bu büyük kitleyi tutucu güçler koalisyonunun çeşitli oyunlar, vaatler ve baskılarla daha uzunca bir süre oyalayabilmesi mümkündür. Ancak kaçınılmazdır.

Doğan Avcıoğlu bu şartlar dâhilinde Türkiye'de mevcut dönemde ilerici güçlerin durumunu şu şekilde özetleyerek bölümü sonlandırmıştır:

“Bütün bunlar, milliyetçi - devrimcileri hoşnut olmadıkları düzen üzerinde düşünmeye ve yeni bir düzenin özlemini çekmeye itmiştir. Namık Kemal'den 27 Mayıs'a kadar süren, mükemmel bir Anayasa ile çağdaş uygarlığa ulaşma hayali artık geride kalmıştır. Anayasaların gerisinde yatan toplumsal güçlerin farkına varılmıştır. Milliyetçi-devrimciler çeşmenin başında olanların mevcut düzeni her ne pahasına olursa olsun, sürdürmek için direndiğini, sosyal adalet içinde kalkınmaya en büyük engeli bu tutucular koalisyonunun teşkil ettiğini ve yeni bir düzenin yeni toplumsal güçlerle kurulabileceğini sezmeye başlamıştır. Hür Dünya şalına bürünen emperyalizmin, tutucu güçler koalisyonu ile ittifakı gözler önüne serilmiştir. Böylece düzen değişikliğinden yana olan ve düzen değişikliğine karşı olan gruplar belirlenmekte, düzenin ve o düzenden yararlananların ancak bu güç birliği sayesinde tasfiye edilebileceği ortaya çıkmaktadır.”¹⁰

⁹ D. Avcıoğlu, Tekin Yayinevi, 1968: 938

¹⁰ D. Avcıoğlu, Tekin Yayinevi, 1968: 956

Doğan Avcıoğlu'nun eserinin beşinci ve son bölümü "Kalkınmanın Yolları" başlığını taşımaktadır. Yazarın Türkiye'nin düzenine ilişkin, kendi açısından ulaştığı çözüm yollarını sunduğu bu bölümün anlatım planı şu şekildedir:

Kalkınmanın Yolları

- I.- Kalkınma, Düzen Değişikliği Demektir
- II.- Üç Kalkınma Yolu
- III.- Türkiye İçin Devrimci Kalkınma Stratejisi
- IV.- Milli Devrimci Kalkınma Modeli
- V.- İktidar Yolları
- VI.- Sonuç

Yazar, "Kalkınma, toplumsal düzen ve toplumsal güçlerle ilgili bir düzen değişikliğidir" tanımını ileri sürdükten sonra, eserin yayınlandığı dönemde dünya toplumlarında izlenen kalkınma yollarını üç grupta toplamaktadır. Bunlar;

- 1- Komünist,
- 2- Amerikan tipi,
- 3- Milli - Devrimci kalkınma yoludur.

1- Komünist Kalkınma Yolu: 1917 devriminde kapitalizmden sosyalizme nasıl geçileceği pek bilinmiyordu. Ama on yıllık bir bocalamadan sonra Rusya 1928-1940 yılları arasında kendi olanaklarıyla % 16'lık bir hızla endüstrileşmiştir. Partinin kalkınmak için dayandığı ilkeler şöyle sıralanabilir:

- a) Kapitalizmden Sosyalizme geçmek için proletarya diktatörlüğü zorunludur.
- b) Proletarya öncülüğünde küçük köylü ve küçük burjuva ortaklığı gereklidir.
- c) Sanayi, ticaret, finans ve ulaştırma millileştirilmelidir.
- d) Ekonomi biçimlerinde çeşitliliği kaldırmak gereklidir.
- e) Planlı olarak büyük endüstri kurulmalıdır.
- f) İşçi sınıfına bağlı yeni bir entelajensiya yaratılmalıdır.

2- Amerikan Tipi Kalkınma Yolu: Avcıoğlu burada baştan şerh koyar; bu yolla hiçbir geri kalmış toplum kalkınmamış; endüstrileşememiştir. Amerikan kapitalizmi şu temellere dayanır:

- 1) ABD'de hükümet yöneticileri endüstri firmalarıyla işbirliği halindedir
- 2) Devlet özel sektöre yardımcıdır.
- 3) Amerikan ekonomisi çok uluslu şirketlere dayanır. Bu şirketlerin amacı:
 - * Dünyaya yayılmak,
 - * Dünya ülkelerinin kanun ve kurumlarını kapitalist gelişmeye elverişli kılmak.

4) ABD iç reform isteyen toplumlara karşıdır. Tutucu ve militaristlerle işbirliği eder. Amerikan tipi kalkınmaya en parlak örnek olarak yazar Meksika ve Pakistan'ı vermiştir. Bunların durumu herkesçe bellidir der Avcıoğlu. Türkiye'ye de yapılan yardım, daha önce de belirtildiği üzere dışa bağlı kapitalist gelişmeyi, montajcı endüstriyi hızlandırmıştır.

3- Milli-Devrimci Kalkınma Yolu: Bu yoldaki kalkınmaya küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar önderlik eder. Bu tip, proletarya egemenliğine dayanmadığı için komünist tipten, tutucular koalisyonuna karşı geldiği için de Amerikan tipinden ayrılır.

Avcioğlu, bu üç kalkınma yolunun her biri hakkında örneklere dayanarak bilgi verdikten sonra, Türkiye'nin kalkınmasında başlıca iki engelin bulunduğunu savunur. Bunlardan biri iç, biri de dış engeldir. Kendisine göre iç engel: tüccar, endüstrici, ağa, tefeci, aracılardan meydana gelen tutucular koalisyonu; dış engel de: emperyalizm baskısıdır. Ona göre: Türkiye, Devrimci Kalkınma sayesinde iç engeli önlemek için şu ilkelere dayanmalıdır:

1) Amerikan tipi kalkınmadan sıyrılıp milli-devrimci, ya da devletçi kalkınma yoluna girmelidir.

2) İktidara gelen devrimci bir parti, ilk iş olarak tarımda feodal ve kapitalist düzeni yıkmalıdır. Toprak reformunun gerçekleşmesinde amaç da büyük tarım işletmelerinin kurulması olmalıdır. Örneğin, Ziraat Bankasının kurduğu kooperatifler köylüye değil, tefeciye, aracıya yaramaktadır. Devlet teşebbüsleri de (kömür, elektrik vb.) fiyatları düşük tutarak özel sektöre yardımcı olmaktadır. Görülüyor ki; ağa, tefeci aracı egemenliğindeki bir ortamda kooperatifler, türlü devlet teşebbüslerini yozlaşmaktadır. Bundan ötürü kalkınmanın temel engeli olan tutucular koalisyonunu temizlemek başta gelmelidir.

3) Tarım reformu ancak endüstrileşmeyle yürütülebilir. Endüstrileşmede üç kesim göz önünde tutulmalıdır. Makine yapan makineler ve kimya kesimi, traktör, dokuma tezgâhı gibi üretim araçları yapan kesim, tüketim malları yapan kesim. Bu üç kesimden ilk ikisini hemen millileştirmek, endüstrileşmeye bu kesimlerden başlamak gerekir. Tüketim malları yapan kesim montajcı olmamak koşuluyla özel sektöre bırakılabilir.

4) Petrol üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, ilaç, şeker, çimento endüstrisi millileştirilmelidir.

5) Devlet, ticareti ofislerle yürütmeli, bankacılık, sigortacılık, dış ticaret devletleştirilmelidir. Böylece kalkınmanın iç engeli olan tutucular koalisyonu kökünden kazınmış olur. Dış engelin başında da emperyalizm baskısı sonucu ithalat masrafının bir türlü ihracat gelirini aşamaması gelir. Kalkınma Planının gerçekleşmesi için:

a) Emperyalizm baskısından sıyrılarak, bağımsızlık içinde kalkınma yoluna girmek gereklidir,

b) İhracat gelirini artırmak için: ilkin geleneksel mallarımızın ihracatını arttırmak; sonra meyve, sebze, kereste vb. gibi yeni ihracat malları bulmak gereklidir,

c) Yeni pazarlar aramak; Örneğin komünist ve üçüncü dünya ülkeleriyle ticareti geliştirme çareleri aramak gereklidir,

d) Turizm ve dış memleketlerden sağlanan işçi dövizleri doğrudan doğruya kalkınmayı sağlayamaz, ama bu kaynaklardan sağlanacak dövizler endüstrileşme yolunda kullanıldığı ölçüde, dolaylı yoldan kalkınmaya yararlı olabilir.

Doğan Avcioğlu, eserinin sonuç bölümünde şu saptamalarda bulunmaktadır: “Bizi dünyada en kudretli ve ileri devlet olduğumuz geçmiş yüzyıllara kadar götüren bu incelemede, belirtmeye çalıştık ki, Türkiye'miz, çoktan kalkınmış sanayileşmiş bir ülke haline gelebilir ve çağdaş uygarlığın bugün ön saflarında yer olabilirdi. Böyle bir gelişmeyi emperyalizm engellemiştir. Emperyalizmin kol gezdiği bir ülkede, daha önce mümkün olan kapitalist kalkınma yolu tıkanmıştır. Emperyalizmin pençesinde gerçekleşen birtakım kapitalist gelişmeler ülkenin kalkınmasına değil, daha çok sömürülmesine yaramıştır. Tarihimiz göstermiş ve ekonomi bilimi de doğrulamıştır ki emperyalist hegemonyadan kurtulup bağımsız olarak kalkınma yolunu seçebilecek duruma gelmek, kalkınmanın ilk şartıdır. Ekonomik bağımsızlık bir duygusal istek değil kalkınmanın gereğidir.”¹¹

Yazar, Türkiye'ye model olarak önerdiği “Milli-Devrimci Kalkınma Yolunu” Kemalist sistemden ayrı görememekte ve eserinin özünü şu şekilde anlatmaktadır: Kemalist tez bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak biçiminde özetlenebilir. Türkiye'mizin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz milli devrimci kalkınma yolu, Kemalist tezin temele indirilmesinden ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesinden başka bir şey değildir.”¹²

¹¹D. Avcioğlu, Tekin Yayınevi, 1968: 1220

¹²D. Avcioğlu, Tekin Yayınevi, 1968: 1224

III: ESERİN DEĞERLENDİRMESİ VE DOĞAN AVCIOĞLU ÜZERİNE

İlk sözde de anlatılmaya çalışıldığı üzere, Doğan Avcıoğlu ve onun kurduğu hareketler Türkiye soluna ve tarihine damga vurmuş, en netameli yıllarda öne çıkan görüşleri ortaya koymuştur. Kuşkusuz bunun sonucu olarak da en çok tartışılan ve de en çok eleştirilen isimlerin başında gelmektedir. Bu çalışmanın yazarının da katılmakta olduğu pek çok nesnel eleştirinin olduğu aşikârdır. Ancak memleketin parsel parsel satılmasında, yabancılara peşkeş çekilmesinde, ülke halkının kendi evinde, binlerce kilometre ötedeki efendilere köleleştirilmesinde payı ve dahli olanların, konu darbecilik olunca her türlü işbirlikçi tutumu sergileyip sonra da Doğan Avcıoğlu üzerinden eleştiri yapması tutarsız ve temelsiz bir yaklaşımdır.

Öncelikle çalışma çok uzun ve emek verilmiş bir çabanın ürünü olarak ortaya konmuştur. Bir kısmı yazarının vefatından sonra kitaplaştırılabilmiştir. Kitapta bulunan tüm veriler, birçok farklı kaynaktan tetkik edilerek örneklendirilmiştir. Bu bakımdan zamanı için çok kıymetli bir kaynak kitaptır. Ayrıca bazı öngörülerin ve de özellikle Amerikan emperyalizminin 1950’li yıllardan itibaren ülkeyi sarmalamasının hikâyesi, son derece yalın biçimde anlatılmıştır. Doğan Avcıoğlu’nun çözüm önerilerinin aksine tutumlar sebebiyle, 80 yıllık süreç sonunda toplumsal ilerleme yavaşlamış ya da güdümlü hale gelmiştir. Diğer taraftan Avcıoğlu’nun da sık sık eserinde belirttiği üzere; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk tarihini duygusal betimlemelerle değil de ekonomik veriler ve toplumsal-siyasal analizler çerçevesinde anlatımı yönünden, zamanının en önemli eserlerinden biri ortaya çıkmıştır. Kendi dönemi ve şartları içerisinde çok okunan ve basılan bir yayın olması bu bakımdan da önemlidir.

Diğer taraftan, eserde elbette eleştirilebilecek çok yön bulunmaktadır. Bunların arasında temel eleştirilerden olan ve bu çalışmada sıklıkla faydalanan Nurettin Şazi Kösemihal’in incelemesinde yaptığı yöntem eleştirisi çok önemlidir. Kösemihal, Avcıoğlu’nun eserde “simpliste” yani; “tek yanlı nedensellik” yöntemini kullandığını ve bunun da çok uzun bir tarihi süreci açıklamada yetersiz olduğunu belirtmektedir.¹³

Gerçekten de sözgelimi Osmanlı’nın gerilemesini etkileyen yıkıcı ve başat faktör olan coğrafi keşifler dönemi, süreci açıklamak için yekpare kullanıldığında yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde eğer coğrafi keşifler olmasaydı Osmanlı sanayisi doğal yollardan evrimsel bir kapitalist düzene geçebilecekti savları da tutarsızdır. Küçük imalathanelerin tüm Avrupa’da bir feodal dönem sanayisi olarak kabul edilebileceği söylenebilir, ancak Osmanlı’nın fetihçi bir devlet olduğu ve bu konulara hiç ilgi göstermediği de barizdir. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin kapitalizme hazır ileri bir toplum olduğu savı öne sürüldüğünde ve tek geri kalma sebebinin dış etkilere bağlandığı bir sistem kurulduğunda, yapı nasıl olup da iki yüzyıl boyunca bu kadar ilerideyken baş aşağı savrulan bir imparatorluğa hiçbir müdahalede bulunulmadığının cevabını bulmak güçleşir. Gerçi Avcıoğlu bunun cevabını da yukarıda belirttiğimiz üzere vermektedir ancak bizce yeterli değildir.

Aynı durum Tanzimat değerlendirmesinde de geçerlidir. Tanzimat dönemini “Avrupa köleliğine geçişten” ibaret saymak, tek noktadan değerlendirmek yeterli bir bakış açısı değildir. İrili ufaklı yüzlerce farklı etkiden bahsedilebilir. Ya da daha genel birkaç sebepten. Ancak Avcıoğlu’nun metodolojisiyle tek bir nedensellikten yola çıkmak, kuramı etkisizleştirmektedir. Ki bu anlayışın, aslında oldukça özgün ve ileri görüşlü bir eser olan Türkiye’nin Düzeni’ni son derece olumsuz etkilediği söylenebilir.

Tüm bu eleştiriler bir tarafa, başta da belirttiğim gibi yaklaşık 20 yıl önce ilk defa Doğan Avcıoğlu’na ve Yön Hareketi’ne ilgi duymama sebep olan Hasan Cemal’e teşekkür borçluyum. Türkiye’de Kemalist ve sol hareketlere tepeden inmece, darbeci gibi yakıştırmalar yapanların, devletin en mahrem noktalarına sızıp, neredeyse ülkeyi yok etmek üzere olan darbelere en hafifinden ağzı açık ayrıran budalası tavrıyla bakarken, yurdu için kafa yormuş, ülkenin iyiliği için çalışmış aydınlara hakaretler edilmesi elbette günün birinde ulusun vicdanında yargılanacaktır.

¹³ N. Ş. Kösemihal Fakülteler Yayınevi 1969: 222-223

Tıpkı 2021 Türkiye'sinde Mustafa Kemal Atatürk'ün gençlik tarafından belki de tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çok ilgiyle tekrar gündeme alınması gibi.

Avcıoğlu'nun Yön Dergisinin 20 Aralık 1961 tarihli ilk sayısında yayınlanan "Aydınlar Ortak Bildirisi" büyük oranda kitabında anlattığı fikirleri kapsamaktadır. Dergide sürekli ya da aralıklı makaleler yayınlayan yüzlerce aydının imzasını taşıyan bu bildirinin ana konuları "bağımsızlık, kalkınmacılık ve demokrasi" olmuştur. Özellikle demokrasi vurgusu bu kadar netken liberal ve gerici çevrelerin ısrarla Kemalist ve sol hareketlere darbecilik suçlamasını yapmaktadırlar. Oysa bilindiği gibi sol, demokrasi sözü konusu olduğunda "kimin için demokrasi?" sorusunu sormaktadır. İçi boş ve seçimden seçime hatırlanan halkın beş yılda bir sandığa kendisine sunulanlar arasından bir tanesinin pusulasını atması mefhumu, hele ki teknolojinin sınırları aştığı bir dünyada kesinlikle temsiliyet ve halk idaresi olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca yine günümüzün en önemli sorunlarından biri demokrasinin kendisini nasıl koruyacağı ve kendisini yıkmak isteyen hareketlere nasıl davranacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Adolf Hitler tek bir Alman anayasası maddesini çiğnemedi iktidara gelmiştir. Diğer tarafta Salvador Allende, seçilmiş bir lider olarak tanklar ve toplarla susturulmuştur. Türkiye'de 9 Martçılar darbecilikle suçlayanlar, önce 12 Mart'ta sonra da 12 Eylül'de demokrasinin kapısına postalları ve Amerikan cipleriyle tekme atanlara selam durmuşlardır. Sağcı ya da solcu, bu memleketin iyiliği için kendince emek veren yüzlerce insan darağaçlarına giderken, Kendi kendini cumhurbaşkanı seçen ve "asmayalım da besleyelim mi" diyerek topluma gevrek gevrek sırtan bir diktatöre, güya üniversiteleri düzenlesin diye kurduğu kurulu, adeta padişah gibi el pençe divan durduğu görüntüler hafızalarımızdan çıkmayacaktır. Demokratik rejim bu mudur yoksa Avcıoğlu ve diğerlerinin anlattığı mı? Buna tarih ve halkımızın vicdanı karar vermelidir.

Doğan Avcıoğlu ayrıntılara ve kaynaklara boğduğu çalışmasıyla, adeta emperyalizm-kapitalizm karşısında insandan ve halktan yana kalkınmacılığın, toplumculuğun duygusal bir talep değil bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Oysa bizi insan yapan özelliklerimiz biraz da duygusal yanımız ve hislerimizdir. Bugün Türkiye'de bir kamuoyu araştırması yapılsa ezici çoğunluğun emperyalizm ve kapitalizm karşıtı söylemlere destek verdiğini belirteceğinden neredeyse eminim. Bunun sebebi emperyalizmin insan doğasına aykırı olmasıdır. Kapitalizm sadece bir yanıyla taraf ya da karşıt olduğumuz politik bir mülhazara değil, insanlığın, doğanın; kısacası dünyanın baş belasıdır. Tarihsel olarak insanın başına gelmiş gelebilecek en vahşi toplumsal sistemdir. Yarattığı modeller, ziyan ettiği nesiller, ilğini kemiğini sömürdüğü doğa ve insanlığımız bunu en yakıcı biçimde "hissetmektedir." Bu bakımdan şairin dediği gibi "Bu bezirgan saltanatı ve bu zulum bitsin diye" mücadele etmek, politik görüşlerimizden ve siyasal fikirlerimizden değil, insanlığımızdan kaynaklanan doğal bir tepkidir.

Planlı kalkınma, kamusal, halkçı ve milli politikalar kimilerine göre modası geçmiş söylemler olabilir. Veya öyle olsun isteniyor olabilir. Ancak gelir adaletsizliğinin arttığı, insanlığın adeta emir kulları haline getirilip ölmek için yaşadığı bu düzende bu fikirleri modası geçmiş bulanlar olsa olsa kurulu düzenden nemalananlardır. Özellikle pandemi, mültecilik, kamusal faaliyetlere ulaşma ve adil muamele ve eşit yurttaşlık gibi pek çok kavramın havada uçtuğu günümüzde, küresel felaketin etkilerinin geçmesinden sonra "Devlet nedir? Ne için vardır? Yurttaş kimdir? Ulus devlet mi yoksa zayıf birlikler mi?" gibi soruların daha büyük kitleler tarafından ve daha ciddi biçimde sorgulanacağını düşünüyorum.

-KAYNAKÇA-

Türkiye'nin Düzeni Üzerine, Nurettin Şazi Kösemihal, Fakülteler Yayınevi 1969

Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu, Işıl ÇAKAN, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (7) 2004, 31-47

Doğan Avcıoğlu Ve Devrim Gazetesi, Kemal Barış TIĞLI, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2005

Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım, Hasan Cemal, Doğan Kitap, 1999